

Militantno raziskovanje: nov narativ za dekriminalizacijo vstajništva

Ko govorimo o vstajah, ki so od novembra 2012 naprej dodobra poživile zemljevid političnega dogajanja v Sloveniji, moramo nujno govoriti tudi o reakcijah na te prakse žive demokracije. Čeprav se morda na prvi pogled ne zdi tako, so le-te vsaj tako pomembne kot vzroki in rezultati večmesečnega boja, ki smo mu bili in smo mu še priča. Ravno reakcije so namreč tiste, ki so politično najpregnantnejše, ki s svojimi posledicami najradikalneje posežejo v politično krajino in definirajo dogajanje v prihodnosti. Vstaje namreč niso enkratni dogodek niti po številu ponovitev niti po njihovi pojavnosti. Lahko bi rekli, da so vstaje žakerija (Hardt in Negri, 2010: 216–224), izraz ogorčenja multitudine, ki pa samo po sebi še ne pomeni političnega instituiranja. Drugače povedano: vstaje so dogodek čiste potencialnosti, nujen za poznejše instituiranje političnega, katerega najpomembnejši element so ravno reakcije nanje.

Reakcije na mariborske in pozneje povsod- in vseslovenske vstaje, ki so vplivale na spremembo politične krajine v Sloveniji, so bile izrazito mešane in so bile posledica različne percepcije samega dogajanja ter so segale vse od skrajnega skepticizma, katerega glasniki so podcenjevali tako časovno kot prostorsko kvantitativne kot tudi vsebinske, to je kvalitativne razsežnosti dogajanja, ki se je občutno razlikovalo od do takrat videnega v Sloveniji, pa do skrajnega navdušenja tistih, ki so dogajanje ne le z veseljem opazovali, ampak se ga prav tako aktivno udeleževali ter menili, da je končno nastopil trenutek, ko bodo korumpirane politične in ekonomske elite »odnesene vun«. Med tema dvema poloma – onkraj katerih so tisti, proti katerim so bile vstaje naperjene – smo lahko našli mavrico pozicij. Ker politično definiramo zelo široko, in sicer kot vsako akcijo, ki ima opraviti s sistemskimi spremembami in spremembami v razmerjih moči ter izhaja iz potrebe in želje po razširitvi moči delovanja, politično nikakor ni omejeno na delovanje znotraj institucionalnega in institucionaliziranega, ampak je še posebej močno povezano z vsakdanjim, med drugim z bojem na ravni konceptov, interpretacij in raziskovalnih praks.

¹ Del na temo militantnih metodologij in epistemologij je nebroj, napisali pa so jih v veliki meri raziskovalci militanti, ki izhajajo iz kolektivov, kot sta *Colectivo Situaciones* (glej npr. *Colectivo Situaciones*, 2003, 2005, 2011) in *Precarias a la Deriva* (glej npr. Toret in Sguiglia, 2006), tradicij kot je operaizem (za analizo operaističnih praks militantnega raziskovanja glej npr. Wright, 2002), ter ciklov bojev, kot je *Occupy* (glej Bookchin et al., 2013), pogosto zato, da bi premislili in osmislili političnost svojega delovanja ter pokazali, kako in zakaj so manjšinske epistemologije za mišljenje sveta pregnantnejše od epistemologij nepolitičnosti in objektivnosti. Tudi v Sloveniji obstaja tradicija militantnega raziskovanja in njenega osmišljanja, predvsem na področju migracij (glej npr. Kurnik, 2009), v zadnjem času pa tudi socialnega dela s poudarkom na duševnem zdravju (glej npr. dokumentarec *Gibanja Iz-hod* (2012), enega od rezultatov kritike uveljavljenih metodologij na področju institucionalizacije). Nobeno od teh del pa ne temelji zgolj na teoretskem pre-mišljanju metodoloških prijemov, ampak izhaja iz raziskovalne prakse, ki kaže, da so drugačne metodologije potrebne. Zato lahko za militantne raziskovalce označimo npr. tudi pripadnike gibanja, kot je *Industrial Workers of the World (IWW)*, ki so na prelomu iz 19. v 20. stoletje s praksami alternativnih načinov upiranja in organiziranja pisali drugačno zgodovino delavskega gibanja. Da so to zgodovino napisali, so morali ubrati drugačno pot mišljenja delavskega položaja, njihova metodologija je torej morala biti drugačna od metodologije velikih sindikatov *American Federation of Labour (AFL)*. Za analizo teh bojev glej Bock, 1987. Vse te debate so za našo razpravo in same prakse militantnega raziskovanja izjemno pomembne; kot bomo videli pozneje pri militantnem raziskovanju namreč ne gre za modele, preslikave, norme, ampak za premikanje meja mogočega, kar lahko storimo le skozi pre-mišljanje teh meja samih in tvorjenje drugačnih praks, katerih inspiracija so zapisi preteklega.

² Termin militant uporabljamo kot pod-pomenko terminu aktivist. Za to smo se odločili zaradi izjemno široke rabe termina aktivist (danes se za aktiviste oprede-

Znotraj militantne tradicije je vprašanje metodologije na globalni ravni eno osrednjih že dlje časa, vstaje pa so ga znova odprle na lokalni ravni¹. Tako je bilo vprašanje reakcije tistih, ki so se do vstaj (samo-)definirali kot militanti², izjemno pomembno za ponovno preizpraševanje pozicije, ki jo militanti zavzemamo kot raziskovalci, še posebno zato, ker je nenadna, vendar ne nujno nepričakovana erupcija vstaj, pokazala na šibkosti do tedaj razvitih pristopov v militantnem raziskovanju. To se je kazalo v začasni totalni blokadi raziskovalne aktivnosti, ki se je začela ponovno vzpostavljati relativno pozno, vzrok zanjo pa je po našem mnenju nelagodje in pomanjkanje izkušenj v situacijah, v katerih se boji, v katere so militanti vključeni, ne bijejo več na marginah, ko torej boji preplavijo celotno družbo, ko se jih ne more zaježiti. Kako razumeti, da bi lahko participirali, a brez vsiljevanja narecij? Kaj se torej zgodi, ko nisi niti sprožitelj niti usmerjevalec dogajanja?

Ko rečemo, da se je raziskovalna aktivnost začela znova vzpostavl-jati relativno pozno, govorimo o tukaj in zdaj, o še trajajočih in potekajočih iskanjih novih pristopov in metodoloških rešitev. Zato je morda prenačljeno pisati o rezultatih metodoloških premikov, ki so jih prinesle vstaje, bomo pa poskušali razumeti teoretska izhodišča, s katerimi utemeljujemo nujnost uporabe militantnega raziskovanja, da bi vstaje sploh lahko razumeli, in ki jih moramo aplicirati na osvobodilne prakse njihovega militantnega raziskovanja.

Nemogoče je opredeliti, kaj naj bi bilo militantno raziskovanje. Predvsem zato, ker ne gre za uporabo posebnih raziskovalnih metod, na katere je običajno tudi na višjih ravneh študija reducirana metodologija v kurikulumu, ampak gre prej za epistemološko izhodišče, ki tisto, kar sami imenujemo militantno raziskovanje, sploh omogoča, v nadaljevanju pa definira kot izključno transformativno družbeno in politično prakso. Skratka, govor o militantnem raziskovanju nujno vključuje govor o raziskovalni etiki, ki izhaja iz *nepodredljivih* praks mišljenja vednosti, s tem pa se odmakne od epistemologij in metodologij, ki se pod krinko akademske objektivnosti oddaljujejo od tistega, kar je za militantno raziskovanje osnovni cilj, to je transformacija družbe, ki se dogaja skozi produkcijo subjektivitet v upor. Od tod izhaja tudi teza tega članka: *ker gre pri vstajah primarno za produkcijo subjektivitet in ker je primarna naloga militantnega raziskovanja produkcija subjektivitet v upor, je naša naloga produkcija narativa o vstajah, ki bo najmanj dobrodejne učinke samih vstaj spremenil v najbolj osvobodilne*. To konkretno pomeni, da se moramo pri analizi vstaj osrediniti na ustvarjanje diskurza in atmosfere, ki bosta vstaje dekriminalizirala in kriminalizirane žrtve spremenila v najupornejše akterje. Da pa bi to lahko naredili, moramo kot metodologijo uporabiti militantno raziskovanje, saj je to edina epistemologija,

ki dopušča popolno razumevanje živodemokratskih praks vstajnikov. Vendar moramo, da bi razumeli, zakaj je poglavitni cilj militantnega raziskovanja odkrivati načine produkcije upornih subjektivitet v metropoli³, najprej analizirati sodoben način proizvodnje subjektivitete produkcije.

Vprašanje človekove narave in proizvodnje subjektivitete v času transformacij dela

FOUCAULT: Vojno bojuješ zato, da zmagaš, ne pa zato, ker bi bila pravična.

CHOMSKY: S tem se ne strinjam.

(Foucault in Chomsky 2007, 49)

Leta 1971 sta Michel Foucault in Noam Chomsky pred televizijskimi kamerami zagovarjala svoji različni poziciji do vprašanja človekove narave. Čeprav partnerja v zagovarjanju upora in potrebe po družbenih spremembah, pa se nikakor nista mogla uskladiti glede vprašanja, zakaj so upor in spremembe potrebni. Chomsky je skladno z nekaterimi lingvističnimi teorijami zagovarjal stališče, da obstajajo univerzalni temelji, ki določajo človekovo bivanje, prav tako kot obstaja prirojen okvir za učenje jezika in njegovo kreacijo. Foucault je na drugi strani zanikal vsakršno univerzalnost in govoril o singularnosti ter odvisnosti političnega od zgodovinskega trenutka, ekonomskega, kulturnega in družbenega konteksta; postavil se je torej na pozicijo zagovora neskončnih invencij brez vnaprej danega zamejenega okvira možnosti. Zato Chomsky dejanja civilne nepokorščine legitimira skozi transcendentno idejo univerzalne pravičnosti, za Foucaultovo pozicijo pa lahko rečemo, da dejanja legitimacije niti ne zahteva, saj izhaja iz imanentne analize struktur moči in razmerij znotraj njih. Debata med Foucaultom in Chomskim je za nas pomembna v luči Vimove analize: Paolo Virno namreč v spremljevalni razpravi (glej Virno, 2007) poudarja, da ne gre za to, s kom se strinjamo, ampak za to, da poskušamo človekovo naravo, če pristanemo, da ta obstaja, razumeti. Sam tako v nasprotju s Foucaultom pristaja na obstoj človekove narave, vendar njena osnovna karakteristika ni, kot zagovarja Chomsky, obstoj univerzalnih temeljev, ki bi uokvirjali mogoča dejanja, temveč ravno čista *potencialnost*. Tako pravi (2007: 97): »V nenehno dezorientirani človeški naravi obstajajo sposobnosti, tj. *zmožnosti*, ki se ne izčrpajo v nekem številu nespremenljivih navedb, ampak se ohranjajo kot takšne in lahko proizvedejo vedno znova povnanjanja.«

Prav to, kar Virno imenuje za človekovo naravo, torej čista *potencialnost*, pa je tisto, na čemer temeljijo sodobni produkcijski procesi oziroma drugače povedano, poglavitna lastnost postfordističnega kapitalizma je ta, da to človekovo naravo vprega v sam produkcijski proces. Tako Virno pravi, da je postfordistični proizvodni način *virtuozen*, pri čemer je virtuoznost lastnost tistih dejanj, ki imajo za cilj dejanje samo. Da bi upodobil ta princip, uporabi metaforo glasbenika, ki igra zato, da bi bil slišan. Kar takšen način proizvodnje razlikuje od tistega, ki ga imenujemo fordističen, je,

ljujejo vsi, od Bona in Georgea Clooneyja prek sodelavcev Greenpeacea in Rdečega križa vse do aktivnih znotraj izključujočih praks in realnosti), ki zabriše tisto razsežnost koncepta, ki jo želimo poudariti v tem članku. S terminom militantnost, iz katerega izhaja označevalec subjekta militantnosti, torej militant, namreč označujemo radikalno levo tradicijo, ki jo povezujemo z osvobajajočimi in emancipatornimi boji izkoriščanih in izključenih in ki je močno vezana na direktno akcijo. Militantnost je tako vedno praksa, katere primarni cilj je produkcija radostnih srečanj in širjenje potencialnosti. Od tu tudi poimenovanje militantno raziskovanje, ki je osrednji koncept tega članka.

³ Metropolo definiramo kot tovarno prekrernih delavcev v sferi biopolitične proizvodnje, tistih torej, ki jim je bil skozi procese olastninjenja, ki so skupno spremenili v javno oziroma zasebno, odtujen dostop natanko do tistih dobrin, katerih proizvodnjo največkrat omogočajo prav sami. Ker je metropola vedno živ laboratorij nepredvidenih srečanj, ki jih je treba organizirati, da bi proizvajale dobrodejno skupno, in ker je hkrati prostor izkoriščanja in hierarhij, ki so posledica koruptivno organiziranih srečanj –, pri čemer so za nas koruptivna vsa srečanja, ki ne proizvajajo dobrodejnega skupnega –, je treba v metropoli vedno delovati v smeri produkcije subjektivitet, kot jo zagovarjamo v tem članku.

⁴ Primernege slovenskega prevoda izraza *sharing* v slovenščini nimamo. V angleščini obstaja razlika med *sharing* in *splitting*, v slovenščini pa za oboje uporabljamo izraz *deliti*. Izraz je neroden, ker ima dvojni pomen: delimo lahko nekaj materialnega in končnega (npr. jabolko) in s tem zmanjšujemo količino, ki jo prejme posamezna oseba, lahko pa delimo tudi nekaj nematerialnega in neskončnega (npr. zgodbo), pri čemer tako tisti, ki deli, kot tudi tisti, kateremu je deljeno, ne izgubljata, ampak pridobivata (delitelj poslušalca, poslušalec pa zgodbo). Danes pogosta oblika *sharinga* je širjenje internetnih vsebin. Če bi šlo za *splitting*, potem bi vsebine sčasoma poniknile, ker pa gre za *sharing*, se, ravno nasprotno, multiplicirajo in dosegajo čedalje večje število ljudi.

⁵ Za analizo koncepta telesa brez organov glej Deleuze in Guattari, 2004, za analizo koncepta postajanja in vloge, ki ga ima ta znotraj militantne tradicije, pa Tamše, 2010.

da je za njegovo dovršitev vedno potrebna prisotnost drugega, ki bo »izdelek« ovrednotil onkraj vnaprej določene mere; postfordističen način tako ne temelji na vnaprej determiniranem repertoarju, ampak na vedno novih variacijah, ki nastajajo v komunikaciji z užívalci. Tako se sama človekova narava – »zmožnost v čisti obliki, ki je načeloma na voljo za najrazličnejše performanse« (Virno, 2007: 97) – vpleta v proizvodni proces (Virno, 2004: 47–71). Podobno pišeta o transformacijah tudi Hardt in Negri. Menita, da sodobne oblike dela zaznamujejo vsaj trije trendi: hegemonija nematerialne produkcije v procesih kapitalističnega vrednotenja, ki temelji na produkciji človeka po človeku, feminizacija dela, ki uvaja fleksibilnost in briše meje med produktivnim in reproduktivnim delom, ter novi trendi v migracijah in procesih rasnega in družbenega mešanja, ki ustvarjajo globalne trge (Hardt in Negri, 2010: 127–130). Ti trije trendi zaznamujejo prehod v tisto, kar imenujeta biopolitično delo, katerega glavna lastnost je, da ima korenine v skupnem. Tega avtorja v grobem razdelita na dve kategoriji, in sicer na naravno skupno, ki ni rezultat dela človeških rok in ki ga najočitneje predstavljajo končni viri, zato v tej kategoriji vlada zakon pičlosti, in proizvedeno skupno, ki je družbeno proizvedeno in zato inherentno vsem družbenim sferam ter ki mu

vlada zakon obilja in neskončnosti. Proizvedeno skupno namreč nastaja prav skozi *sharing*⁴ – bolj ko ga uporabljamo, več ga je. *Sharing* tako pomeni splošno človekovo sposobnost kooperacije, ki jo zaznamuje čista potencialnost, gre torej za naravno stanje, ki se kaže kot v skupnem zasidrana biopolitična produkcija subjektivitet, ki nastajajo natanko v afektivnih procesih, skozi komunikacijo in kooperacijo. »V biopolitični sferi je življenje oblikovano tako, da služi produkciji, in produkcija tako, da služi življenju.« (Hardt in Negri, 2003: 39), pri čemer »skupno služi kot podlaga bodoče proizvodnje« (Hardt in Negri, 2005: 192).

Transformacije produkcijskega procesa, v katerega sodobni kapital vprega samo človekovo naravo, nam odkrijejo optiko biopolitičnega oziroma postfordističnega, kar odpre dvoje vprašanj, in sicer (1) vprašanje produkcije subjektivitet, ko je človekova narava zgolj neskončna *potencialnost* in (2) vprašanje, kako kot subjektivitete proizvajamo vednost, ki naprej proizvaja nove subjektivitete. Drugo vprašanje je pravzaprav podvprašanje prvega, vendar osrednje vprašanje tega prispevka.

Vloga vednosti v proizvodnji subjektivitet

Če je torej človekova narava čista potencialnost, potem dopušča nastanek mnogoterih subjektivitet. Subjektiviteta tako kot multituda ne more biti dobra sama na sebi. Vprašanje dobrega in zlega je v tem primeru pravzaprav povsem odvečno, saj so naša izhodišča dosledno imanentna, medtem ko vprašanja dobrega in zlega spadajo v domeno transcendentnega. Koncept multitudine, ki ga razumemo kot nenehno spreminjajočo se kompozicijo subjektivitet, *postajajoče telo brez organov*⁵, številni zavračajo ravno zaradi njene strašljivosti, saj v njej ni ničesar zagotovljenega. Virno na primer meni, da morata biti poglobitvi namen in naloga države – ki temelji na transcendentnem *redu*, ki zavira, omejuje in onemogoča potencialnost – zajezitev naravnega stanja ter njegova orga-

nizacija v »civilno stanje«, saj ni »nikakršnega razloga za domnevo, da so politične odločitve in akcija multitudine usmerjene k osvoboditvi« (Hardt in Negri, 2010: 158). Ravno zato je multitudine, z njo pa subjektivitete, *organizirajoče samo*.

Produkcija subjektivitet je namreč, če sledimo Deleuzu, ki izhaja iz Spinoze, vezana na tip srečanj, ki usmerjajo naše delovanje. Deleuze Spinozovo vprašanje, kaj lahko naredi telo, vzame zares. Zanj je telo »mnogoter pojav, saj ga sestavlja množica sil, ki jih ne moremo zvesti eno na drugo; njegova enotnost je enotnost mnogoterega pojava, 'enotnost dominacije'.« (Deleuze, 2011: 60) Telo torej ni sestavljeno iz *reda*, saj v njem prevladujejo *odnosi, intenzitete*. Telo je vedno znova pripravljeno na dekompozicijo, da bi si pustilo biti razumljeno skozi koncept *moči*. Če je vsako telo že samo zase dinamično, saj ga definirajo ravno te intenzitete, potem logično sledi, da niso samo odnosi med telesi dinamični, ampak so dinamični odnosi znotraj telesa, ki jih sprožijo odnosi med telesi in nasprotno, dinamičnost posamičnega telesa, ki omogoča iskanje notranjih vitalnih razlik, torej singularnosti, povzroča dinamične odnose med telesi. Potemtakem je vsak odnos med telesi odnos vplivanja in spremembe, transformacije – je odnos produkcije subjektivitete, ki se dogaja skozi srečanja, ki naj bodo, če želimo proizvajati moč razširjajoče, radostna. Ni namreč vsako srečanje dobrodejno. Kriterij, po katerem naj sklepamo, kakšna morajo biti srečanja, naj bo povezan z vprašanjem moči. Hardt (1995: 92) pravi:

Na prvi ravni našega modela moči ugotovimo, da je moč biti vplivan napolnjena z aktivnimi in pasivnimi afekcijami. Pomembnost te distinkcije je jasna: če je naša moč biti vplivan napolnjena z aktivnimi afekcijami, potem je neposredno povezana z našo močjo delovanja, toda če je napolnjena s pasivnimi afekcijami, je povezana le z našo močjo čutenja ali trpljenja (*puissance de pâtir*). Pasivne afekcije v resnici zaznamujejo naše pomanjkanje moči.

Tisto, čemur Nietzsche pravi volja do moči, je kakovost aktivnih sil, sil afirmacije, kritike in kreacije, ki so superiorne reaktivnim silam negacije, ohranitve, prilagoditve in koristi. Po Deleuzu (2011: 59–63) je aktivno tisto, ki definira moč transformacije. Če naj le-te, torej sposobnost telesa, da je afirmirano, pomenijo grajenje osvobajajoče multitudine, s tem pa torej singularitet, potem morajo biti ta srečanja čim bolj radostna, saj lahko le tako povečujejo moč. Moč biti je moč dinamičnega telesa, da vpliva na in da si pusti biti vplivano med srečanja, ki pa naj ne bodo reaktivna, četudi so pasivna. Pasivnost, torej naključnost srečanj, je lahko tudi aktivna, če je le-ta naključno tvorjen odnos odnos povečevanja moči. Takšna srečanja so radostna oziroma dobrodejna in če v njih prepoznamo skupno, postanejo aktivna. Za produkcijo subjektivitet so relevantna vsa srečanja in vplivanja in tukaj se izriše politični projekt transformacij: *produkcija srečanj, ki naj povečujejo moč, tj. produkcija radostnih, aktivnih srečanj*.

Če naj bo produkcija vednosti produkcija takšnih srečanj, potem je jasno, kje naj se dogaja: nikjer drugje kot na terenu, v tistem nedefiniranem prostoru vmes, ki je odprt in dinamičen prostor intenzitet. Takšen odprti prostor sta Deleuze in Guattari imenovala prostor nomadske znanosti. Avtorja v delu *Micelij (Rhizome)*, ki je bilo najprej izdano samostojno, potem pa kot uvodni plato v *Tisoč platojev*, razmišljata o dejanju pisanja in o nečem tako vsakdanjem, kot so knjige. Med tem razmišljanjem se izkristalizirajo tri podobe knjige: prva je knjiga korenina, ki je podoba sveta, druga knjiga stranska korenina, ki nastopi, ko se prva izjalovi, tretja pa knjiga micelij, tj. podzemeljsko steblo ali sistem rogov, za katerega sta značilni bežečnost in neulovljivost (Deleuze, 2000). Micelij je torej telo brez organov, kar je pomembno za razvoj dveh konceptov, ki ju avtorja razvijeta v *Tisoč platojih*, tj. konceptov državne oziroma kraljevske in nomadske znanosti. Plato *1227: Razprava o nomadologiji – Vojni stroj* je namenjen vprašanju nomadskosti in statusu, ki ga ima nomadizem

v konstituciji statičnega: nomadsko je zaradi svoje narave, ki jo definirajo intenzitete, relacije in potencialnost, nezaželeno, saj je onkraj, če se vrnemo k Virnu, »civilnega stanja«. Skladno s tem definirata tudi dva koncepta vedenja oziroma znanosti in njegove produkcije: državna oziroma kraljevska znanost je drevesna znanost, statična, transcendentna znanost reda, hierarhije, uniformiranosti in determiniranosti, medtem ko je nomadska znanost rizomatska, imanentna znanost nehierarhičnosti, mnogoterosti, postajanja in produkcije subjektivitet. Nomadska znanost je vednje telesa, vedenje neklasifikatornega vojnega stroja, cilj katerega je »začrtanje kreativne linije bega, kompozicija gladkega prostora in gibanje ljudi v tem prostoru.' Orožje tega vojnega stroja so nomadske linije pobega in invencije. (...) ... invencija bega, ki hkrati začena, vzpostavlja, proizvaja, je specifična kvaliteta vojnega stroja. V Deleuzu najljubši formaciji: 'bežati, da, toda med begom iskati orožje'«. (Raunig, 2010: 57) Vojni stroj je moč, čista potencia, ki jo zaznamuje *spodobnost* kreacije, moč, ki izkorišča človekovi naravi inherentno potencialnost za ustvarjanje novih svetov. Ta moč umanjka raziskovanju, ki temelji na reaktivnih silah, tj. na uveljavljenih modelih – kraljevskih metodologijah –, ki raziskovano proučujejo, ne da bi merile na transformacije v obliki produkcije subjektivitet. Nomadsko raziskovanje je tisto, ki ne le beži uveljavljenemu, ampak se med begom upira, »išče orožje«, je raziskovanje, ki producira subjektivitete. Je militantno raziskovanje.

Končno: militantno raziskovanje

Glede na zapisano lahko povzamemo naslednje: *militantno raziskovanje je metodologija politične transformacije, katere glavni cilj je biopolitična produkcija uporniških subjektivitet*. To počne skozi *organizacijo* aktivnih dobrodejnih srečanj, torej skozi organizacijo takšnega raziskovanja, katerega namen je buditev volje do moči in do njenega povečevanja. Naša uvodna izjava, da je militantno raziskovanje nemogoče opredeliti v klasičnih terminih, v katerih se v družboslovju običajno opisujejo metodološki pristopi, je bila pojasnjena, kot še dodatno kaže spodnji navedek, pa ne gre za izkušnjo raziskovalca, ampak za zmožnost, sposobnost izkušenj in srečanj, ne za misel, ampak za moč misliti, ne za koncepte, ampak za situacije, v katerih se koncepti pokažejo kot močni ali pa ne, ne za identitete, ampak za postajanja. »Na kratko: intenzivnost se ne skriva v proizvedenem (tistem, kar je mogoče komunicirati), ampak v procesu produkcije same (tistem, kar je med komunikacijo izgubljeno).« (Colectivo Situaciones, 2005: 604) Holdren in Touza, pisca predgovora k zborniku Colectiva Situaciones, to ubesedita takole:

V poskusu, da bi predstavila to knjigo drugim, je izziv, ki je v središču militantnega raziskovanja. Kako pisati o *potenciji* izkušnje/poskusa, vedoč, da potencije ni mogoče prenesti v pisanje? Kakšno pisanje lahko poskuša iskati vsaj resonance? Gotovo to ni pisanje, ki samo sebe vidi kot načrt, osnutek, napoved. Pisanje mora biti antipedagoško. Militantno raziskovanje ne uči, vsaj ne v smislu razlage, ki predpostavlja neumnost in nemoč tistih, ki jim razlaga. Militantno raziskovanje je kompozicija volj, poskus ustvarjanja tega, kar je Spinoza imenoval radostne strasti, ki izhajajo iz in povečujejo moč (*potencijo*) vseh vpletenih. Takšna perspektiva je mogoča le, če si od začetka priznamo, da nimamo odgovorov, in s tem opustimo željo po vodenju drugih in po tem, da bi nas ti videli kot eksperte. (Houldren in Touza, 2011: 11)

Zdaj se postavlja vprašanje, kako naj ta dobrodejna srečanja organiziramo, kako naj širimo moč. Namreč: militantno raziskovanje skladno s svojimi izhodišči ne postavlja raziskovalnih idealov in se ne ravna po transcendentno določenih pravilih, zato ga je skoraj nemogoče artikulirati v abstrak-

tnih terminih, na kar kaže tudi literatura, ki govori o njem – večina raziskovalcev ugotavlja, da je govor o militantnem raziskovanju onkraj objave dokumentov, opisovanja in analiziranja samih praks nesmislen⁶. Nekatere dodatne karakteristike militantnega raziskovanja pa lahko zaznamo s primerjavo dveh raziskovalnih tradicij, in sicer med militantnim in akcijskim raziskovanjem; primerjava se zdi smiselna, saj pokaže, kako pomemben je načina dojemanja pomena moči v konkretnih situacijah, kar nam lahko pomaga pri prepoznavi moči povečujočih praks. Akcijsko raziskovanje je namreč v preteklosti nosilo potenciale transformacije, vendar je ravno zaradi svoje intepretacije pomena moči kmalu postalo del etabrirane raziskovalne sfere. Kljub njeni selitvi s področja nomadske znanosti v domeno državne oziroma kraljevske znanosti pa je ta metodologija obdržala svoj sloves produkcije transformirajoče vednosti, tj. produkcije dobrodejne proizvodnje subjektivitet. Zakaj v resnici ni tako?

Akcijsko raziskovanje se tako kot militantno ukvarja z vprašani razmerij moči, vendar koncept moči definira povsem drugače: če militantno raziskovanje vidi moč kot nekaj, kar se lahko skozi srečanja povečuje in širi ali pa zmanjšuje in oži ter če je osrednji poudarek koncepta moči na potencialu, potem je akcijsko raziskovanje osredinjeno okoli statičnega koncepta moči, ki ga utelešajo institucije, »večje od nas samih«. Tako akcijsko raziskovanje ostaja znotraj liberalne konstitucije, tj. konstitucije, ki zagotavlja pravice (manjšin), ne išče pa skupnega ter ne odpira novih horizontov boja. Išče sicer mogoč potencial in prostor za spremembe, vendar znotraj obstoječega odnosa, medtem ko militantno raziskovanje o obstoju tega potenciala in prostora ne dvomi, ampak ga skozi produkcijo takoj že tudi spreminja. Tako akcijsko raziskovanje sodeluje, militantno pa deluje. Prav tako poskuša akcijsko raziskovanje skozi sodelovanje in načrtno udeležbo različnih profilov ljudi v raziskovalni skupini zabrisati mejo med raziskovalcem in raziskovanim; militantno raziskovanje v nasprotju s tem ne pozna osnovne delitve na profile, ki bi jo potem poskušalo zabrisati, ampak apriori vključuje uporne subjektivitete v postajanje, eksperte za lastna življenja, ki transformirajo. V tem kontekstu lahko rečemo, da je akcijsko raziskovanje postalo reakcijsko, saj temelji na transcendentalno postavljenem raziskovalnem idealu, medtem ko je primarni cilj militantnega raziskovanja aktivna organizacija imanentnosti boja za politične transformacije.

Razlike med metodologijama postanejo izrazite, ko vzamemo v vpogled primere. Akcijsko raziskovanje je pristop, ki se ga najpogosteje poslužijo različne nevladne organizacije, še posebej tiste, ki se identificirajo s tradicijo profesionalnega raziskovanja življenjskih razmer identitetno zaprtih »marginaliziranih« skupin. Napetosti, nezaupanje in upor, na katere opozarjajo nekateri avtorji, ki pišejo o ovirah akcijskega raziskovanja (glej npr. Reardon et al.), so pričakovani odziv na tovrsten hierarhiziran pristop. Ta hierarhizacija se še poglobi z lastninjenjem raziskovalnih rezultatov, ki se prepogosto nikoli ne vrnejo v samo skupnost, da bi pripomogli k njeni emancipaciji. Po končanju raziskave sta spremljanje in sodelovanje končana, iz procesa pa obe strani prideta netransformirani, pri čemer transformacijo definiramo kot političen proces »elaboracije skupne ravnine« (Houdren in Touza, 2005: 609). Če za kontrast postavimo primer militantne raziskave, kaj hitro vidimo, kako drugačen je njen jezik. Militantno raziskovanje se ne ukvarja toliko s tem, *koga*, kot s tem, *kaj* raziskuje. Ta *kaj* so praviloma določena razmerja

⁵ Poglavitni namen tovrstne produkcije vednosti namreč ni razglašanje znanstvenosti, ampak »aktivnost brez končnega produkta« (Malo de Molina, 2004b), ki temelji na spoznanju, da so »šeše z opustitvijo (razrešitvijo) razmerja med raziskovalcem in raziskovanim zagotovljeni temeljni pogoji za generiranje nove vednosti in novih spoznanj« (Gregorčič, 2011: 33), aktivnost, ki v akademskem svetu ne more biti ovrednotena, saj zanjo ni vzpostavljena prava mera. Na to neskladje, ki ga prinese »prelom z dominantnimi kartografijami« (Holmes, 2005: 742) in ki tvori odnose izključitve, pogosto opozarjajo tisti raziskovalci, ki so sicer del akademske sfere, saj osebno občutijo, da je »militantno raziskovanje pogosto v konfliktu z akademskimi standardi« (Cancian, 1993: 92).

⁷ Tukaj se namenoma poigravamo s frazo »ostati nekomu kaj dolžan«. Ta fraza ima dvojen pomen: po eni strani jo lahko razumemo v materialnih, običajno denarnih terminih, po drugi pa v relacijskih terminih, ki jih zaznamujejo razmerja med ljudmi. Ko danes govorimo o dolgu, seveda takoj pomislimo na dolgove, povezane s trenutno krizo: na suveren dolg ter na individualne finančne dolgove, zelo redko pa na dolg, ki ga imamo do soljudi (beseda *dolžnost* ne nazadnje izvira iz istega korena kot beseda *dolg!*), ki niso nujno neka abstraktna predstava človeštva, ampak nam bližnji, na katere nas vežejo prijateljska in intimna razmerja. Na pozabo na tovrsten dolg je na nedavni poletni šoli Humboldtске univerze *Teaching the Crisis – Geographies, Methodologies, Perspectives* opozoril Stefano Harney, raziskovalec in teoretik avtonomizma in postkolonializma, trenutno zaposlen kot predavatelj na *Singapore Management University*: »Ko se pogovarjamo o dolgu, vedno govorimo o tem, da smo prezadolženi. Kaj pa, če je ravno narobe? Mislim, da smo ravno premalo zadolženi. Premalo smo zadolženi drug do drugega, ne čutimo se dolžni vračati tistega človeškega, kar dobimo od drugih.« (Zapiski avtorice, Berlin, 9. september 2013)

⁸ Seveda je takšnih primerov veliko, mi pač jemljemo enega tistih, ki nam je prostorsko in časovno blizu. Lahko bi seveda govorili tudi o drugih primerih, npr. o tem, kako so prakse militantnega raziskovanja vplivale na produkcijo subjektivitete *piqueterosa*, ki s telesom blokira infrastrukturo kapitalskih tokov, migranta iz gibanja *Justice for Janitors*, ki doseže regularizacijo, mladeniča iz revnega pariškega *banlieueja*, ki se upre evropskemu apartheidu, prekernega izobraženca, ki zasede madridski *Plaza del Sol* itd.

največ, kar lahko v dani situaciji, ko azilno politiko v osnovi določajo mednarodne pogodbe, storijo, je bila užaljenost in globoko nerazumevanje nujnosti vodenja procesa premikanja meja azilne politike s strani samih prosilcev.

Obravnavani primer nam pokaže način, kako militantno raziskovanje pristopa do in postopa v konkretni situaciji, ko moči ne vidi kot nečesa statičnega, kar lahko (morda) izzivamo, ampak kot dinamičen proces razstavljanja in sestavljanja potencialov, ki producirajo subjektivitete. Zgodilo se je namreč, da so bili vsi tisti, ki so se v gibanje vključili, na začetku sicer izpostavljeni intenzifikaciji

moči, ki kličejo po intervenciji, ne glede na to, kakšne so osebne identitete tistih, ki jih ta razmerja zadevajo. Tudi iz takšnega pristopa se sicer lahko kmalu razvijejo hierarhije, vendar je možnost zanje toliko manjša, saj v razmerja vstopajo subjektivitete, ki so kljub svoji različnosti radikalno enake in katerih cilj je vzajemna transformacija tako razmerij moči na terenu kot samih sebe. Takšna koncentracija na delovanje potisne vprašanje raziskovalnih rezultatov v ozadje, predvsem zato, ker postanejo delujoči *dolžni*⁷ drug drugemu.

Pa vzemimo konkreten primer, v katerem sta trčili obe raziskovalni tradiciji. Za to nam ni treba daleč: ostanemo lahko v Ljubljani, junija 2008⁸. Na mednarodni dan beguncev, 20. junija, je konzorcij nevladnih organizacij, katerih člani delujejo znotraj azilnega doma v Ljubljani, na Prešernovem trgu organiziral nekakšno proslavo tega dne, ki je bolj kot na kaj drugega spominjala na farso. To je bil namreč čas, ko so se prosilci za mednarodno zaščito po nekaj letih znova organizirali v gibanje, tokrat z imenom *Svet za vsakogar* (glej <http://njetwork.org/Svet-za-vsakogar>), da bi najprej opozorili na pogoje življenja v azilnem domu (povezanih z vsakodnevnim šikaniranjem, podtikanjem nedovoljenih dejanj in iskanjem vzroka za dodelitev negativnih odločb, kršenjem mednarodno predpisanih standardov, povezanih s postopki itd.) in jih nato tudi spreminjali ter prakse dodeljevanja mednarodne zaščite (vprašanje evropskih migracijskih politik je bilo poudarjeno v vsakem dejanju, izjavi). Proslava je bila farsa preprosto zato, ker so bili živeči v azilnem domu potisnjeni v položaj eksotičnega reproducenta namišljene tradicije njihove države izvora, medtem ko sta bila dva od povabljenih govorcev predstavnik ministrstva za notranje zadeve, ki je takrat močno discipliniralo uporne prosilce za mednarodno zaščito, in župan Mestne občine Ljubljana, ki je prav takrat z evikcijo grozil prostoru, kjer so se lahko ti prosilci svobodno politično organizirali. Militanti, ki so raziskovali možnosti za širjenje meja svobode prosilcev in ki so skupaj z njimi vzpostavljali »svet za vsakogar«, so proslavo dobesedno preglasili in organizatorjem ter nastopajočim sporočili, da »kdor utiša druge, ne bo govoril«. Reakcija nevladnikov, ki so z akcijskim delovanjem v azilnem domu prišli do spoznanja, da je treba prosilce za mednarodno zaščito opolnomočiti, da se bodo lažje integrirali, saj je to

⁹ Termina generacija ne razumemo časovno, glede na čas rojstva posameznikov, ampak politično, torej glede na družbena dogajanja, ki so definirala in vplivala na njihovo življenje.

pritisikov na njih, vendar so pozneje zaradi svoje močne politične organiziranosti ter neizprosne in nepopustljivega upiranja, ki je skozi čas samo pridobivalo na moči in začelo izvajati pritisk na upravo azilnega doma ter ministrstvo, s čimer sta se vlogi močnejšega in šibkejšega obrnili, na koncu dobili pozitiven odgovor na njihovo vlogo za ureditev statusa. Militanten boj je tako z razumevanjem moči kot potencialne, nečesa, kar je prožno in imanentno, ustvaril pogoje za dobrodejne učinke. Natanko to mora narediti tudi v primeru vstaj.

Mi smo ... Kriminalizirani?

Uvodoma smo postavili tezo, da »je naša naloga produkcija narativa o vstajah, ki bo najmanj dobrodejne učinke samih vstaj spremenil v najbolj osvobodilne«. To je naš dolg, ki se je nabral v času pred mariborskimi vstajami med njimi in po njih, na katerih smo bili tako različni, a tako radikalno enaki, na katerih so se naša telesa dekomponirala, da bi bila razumljena skozi koncept moči. Če močno strnemo in poenostavimo, so bile vstaje izraz ogorčenja generacije⁹, ki ima dovolj lastne brezperspektivnosti in brezizhodne situacije. Potisnjeni v frustrirajočo prekernost, brez obetov in vere v lepšo prihodnost, ki naj bi prišla, »če bomo le še malo potrpeživi«, so ob še enem očitnem primeru korupcije in klientelizma v Sloveniji preplavili ulice Maribora, s tem pa sprožili vrsto procesov.

Eden teh je bil sprožen potem, ko so vstaje prešle okvire običajne kulture protestiranja, ko so iz nosilcev moči naslavljajočega vzklikanja »hočemo-pravice« prešle v dejanja zavzetja moči na ulicah, ko so se telesa sestavila v subjektivitete žakerije. Takojšnja reakcija oblasti ob zanje strašljivi manifestaciji moči, ki so jo ta telesa ter njihovo ponovno sestavljanje pokazala, je bilo vnašanje razdora med vstajnike skozi kriminalizacijo »nespodobnih« dejanj, povezanih z direktnimi akcijami in napadi na simbole struktur moči političnih in finančnih elit. Rezultat kriminalizacije teh dejanj je dvojen: (1) vnašanje normativnosti, zasnovane na moralističnih sodbah o »pravilnem« in »napačnem« načinu protestiranja, na same vstaje ter (2) pridržanja in aretacije »nespodobnih« in »nasilnih« vstajnikov, tako v Mariboru kot v drugih krajih po Sloveniji, h katerim so marsikdaj z denuncijacijami ostudno pripomogli tudi protestniki, ki so privzeli držo moralne avtoritete, ki določa primernost ravnanja. Ko se danes (dobro leto dni po prvi mariborski vstaji) pogovarjamo o rezultatih in spremembah, ki so jih vstaje prinesle, pogosto pozabimo na to pomembno dimenzijo, ki je ojačila atmosfero strahu v družbi in skozi proces nadkodiranja zapeljala kompozicijo tvorjenja zgodovinskega narativa in kolektivnega spomina povsem v svojo smer: to je smer konformističnega podrejanja uniformiziranim »skupnim ciljem«, ki ne pušča prostora za radikalnejše izraze, ki izzivajo samo liberalno konstitucijo in tako na ravni »rešitev« kot na ravni izraza potiskajo meje mogočega.

Slika, ki smo jo narisali, je precej črna in brez dvoma redukcionistična: med vstajami so se izoblikovale in preoblikovale številne pobude, marsikatera med njimi še danes ohranja vstajniškega duha ali pa to vsaj poskuša. Vendar je dejstvo, da te pobude ne zmorejo mobilizirati družbe v takšnih proporcijah, kot je bilo to mogoče pred letom dni. Morda niti ni čas za to – morda je čas za produkcije subjektivitet na lokalnih ravneh. To pa še ne pomeni, da smo odvezani od dolga, ki ga imamo do vstaj, in to je dolg dekriminalizacije pravice do upora skozi dekriminalizacijo posameznih vstajnikov, ki nas na to pravico opominjajo, in ustvarjanje narativa oziroma diskurza, ki ne bo izpuščal glasov manjšine, ampak bodo ti osrednja referenca nastajajočega kolektivnega spominjanja.

Na vstajah se je represivni državni organ pod poveljstvom takratnega ministra za notranje zadeve, ki je policistom – »robokopom« v Mariboru med drugim sporočil, da »imajo proste roke«, poslužil do tedaj v Sloveniji še nevidenih in brutalnih taktik »obvladovanja« protesta: galopiranje s konji med protestnike, uporaba gumijevk, vodnega topa in solziveca (v nekaterih primerih čez protestnike, tako da so jih ujeli med varovalne ograje in solzivec), udarci s škornji v glavo, naključne aretacije, pozneje v priporu odrekanje zdravniške pomoči, neseznanjanje priprtih z dogajanjem in postopki, brskanje po njihovih mobilnih telefonih ter brisanje fotografij in drugega dokaznega gradiva itd. Kot pričajo številni, je poleg tega v policijskih vrstah nastala popolna zmeda, saj marsikateri policist ni vedel, kako ravnati v postopkih, kar je poleg njihovih spreminjajočih se zgodb v nemalo primerih rezultiralo v nekakšnem bizarnem bazarju členov, po katerih naj bodo priptri obtoženi (povzeto po pričevanjih različnih priprtih in nepriprtih vstajnikov).

Reakcije javnosti na represijo in zapiranje so bile po prvih aretacijah na drugi mariborski vstaji, 26. novembra 2012, na kateri je bilo med približno 10.000 vstajniki 31 aretiranih, precej različne, vendar lahko na splošno rečemo, da so bile bolj pozitivne kot ne, na kar kaže serija solidarnostnih protestov, ki so vstaje razširili po vsej državi. Vendar pa se je slika začela obračati po 30. novembru, ko je organizirana neonacistična skupina na ljubljanskem protestu, na katerem je bilo približno 10.000 vstajnikov, prevzela primat nad uporabo sile, s tem pa dala prosto pot tistim, ki so le čakali na priložnost, da vsakršno obliko direktne akcije spremenijo v »huliganstvo«, »vandalizem« in »ulično nasilje« ter na proteste vnesejo normativen moment. Tretja mariborska vstaja, ki je na ulice pripeljala kar 20.000 (!) protestnikov in videla 119 aretacij, je že potekala v atmosferi popolne kriminalizacije »nespodobnih« dejanj in njihovih izvrševalcev, njihovega obsojanja ter impotentnosti širše javnosti, ko je prišlo do vprašanja ukrepanja proti tej kriminalizaciji. To ukrepanje, sposobnost delovanja je ključna, saj kriminalizacija nikoli ne zadeva samo tistih, ki so v njej neposredno udeleženi (v našem primeru nekaj deset vstajnikov, ki so še danes v sodnih postopkih in ki jim grozi tudi več let zavora), ampak družbo kot celoto. Od vstaj naprej smo sumljivi vsi, ki ne protestiramo tako, kot se od nas pričakuje; ker imamo zakrit obraz, ker policistu ne želimo podariti cvetlice, ker nosimo z barvo napolnjene vodne balončke, ker se protesta udeležujemo v oblikovanih formacijah, ker tresemo ograjo. Produkcija podobe spodobnega, »kulturnega« protestnika in »pravilnega« načina protestiranja, ki je potekala skozi vzpostavljanje negativne razlike v odnosu do kriminaliziranih, je popolno nasprotje oziroma čista redukcija tiste potencialnosti, ki naj bi jo vstaja utelešala; je rezultat reaktivnih srečanj, ki pa jih moramo spremeniti v aktivna.

Sklep

Postopek spreminjanja reaktivnih srečanj v aktivna pa lahko v primeru obravnavanih vstaj poteka po našem mnenju zgolj na en način: skozi ustvarjanje dekriminalizirajočega narativa, ki nam bo ponovno prinesel pravico do samodefinicije primernosti načina upiranja in protestiranja. To je namreč tisto, kar smo skozi kriminalizacijo vstaj(nikov) v zadnjem letu izgubili. Poleg vsega dobrodejnega so vstaje, ki so vedno buren laboratorij produkcije subjektivitet, proizvedle tudi subjektiviteto priprtega, aretiranega, pretepenega, razžaljenega, poraženega; zelo jasno so pokazale, da multituda, tj. kompozicija subjektivitet, ni nekaj moč razširjajočega *na sebi*, je čista potencialnost, ki jo moramo šele organizirati. Če torej v vstajah iščemo prostor vstopa v transformirajoč proces iskanja mest, ki nosijo potencial produkcije upornih subjektivitet, moramo začeti pri vračanju moči tistim, ki so jim jo poskušali brutalno vzeti – priprtim, tistim, ki so še vedno

v sodnih postopkih. Zapisovanje njihovih zgodb, analiza in ustvarjanje dokumentov, grajenje solidarnostnih mrež skozi zbiranje finančnih sredstev za pravno pomoč in pomoč družinam priprtih, manifestacije in direktne akcije, pritiski na ustvarjalce javnega mnenja ter globalno širjenje informacij lahko skupaj ustvarijo nov narativ, narativ, ki bo normativne transcendentne modele primernosti, spodobnosti, strahu in represije zamenjal z radostnimi imanentnimi silami širjenja moči in svobode upiranja.

Literatura

- BOCK, G. (1987): »Drugo« delavsko gibanje v ZDA od 1905 do 1922. Ljubljana, Studia Humanitatis.
- BOOKCHIN, N., BROWN, P., EBRAHIMIAN, S., COLECTIVO ENMEDIO, JUHASZ, A., MARTIN, L., MTL, MIRZOEFF, N., ROSS, A., SAAB, A. J. IN SITRIN, M. (2013): *The Militant Research Handbook*. New York, New York University.
- CANCIAN, F. M. (1993): Conflicts between Activist Research and Academic Success: Participatory Research and Alternative Strategies. *The American Sociologist* 24(1): 92–106.
- COLECTIVO SITUACIONES (2003): *On the Researcher-Militant*. Transversal. Dostopno na: <http://eipcp.net/transversal/0406/colectivosituaciones/en> (23. november 2013).
- COLECTIVO SITUACIONES (2005): Something more on Research Militancy: Footnotes on Procedures and (In) Decisions. *Ephemera, Theory and Politics in Organization* 5(4): 602–614.
- COLECTIVO SITUACIONES (2011): *19 e 20: Notes for a New Social Protagonism*. New York, Minor Compositions.
- DELEUZE, G. (2000): *Micelij*. Koper, Hyperion.
- DELEUZE, G. IN GUATTARI, F. (2004): *A Thousand Plateaus. Capitalism and Schizophrenia*. New York, London, Continuum.
- DELEUZE, G. (2011): *Nietzsche in filozofija*. Ljubljana, Krtina.
- FOUCAULT, M., CHOMSKY, N. IN VIRNO, P. (2007): *Človeška narava in zgodovina*. Ljubljana, Krtina.
- GIBANJE SVET ZA VSAKOGAR. DOSTOPNO NA: <HTTP://NJETWORK.ORG/SVET-ZA-VSAKOGAR> (23. november 2013).
- GREGORČIČ, M. (2011): *Potencia. Samoživost revolucionarnih bojev*. Ljubljana, *cf.
- HARDT, M. (1995): *Gilles Deleuze. An Apprenticeship in Philosophy*. Minneapolis, LONDON, UNIVERSITY OF MINNESOTA PRESS.
- HARDT, M. IN NEGRI, A. (2003): *Imperij*. Ljubljana, Časopis za kritiko znanosti, Študentska založba.
- HARDT, M. IN NEGRI, A. (2005): *Multituda. Vojna in demokracija v času imperija*. Ljubljana, Časopis za kritiko znanosti, Študentska založba.
- HARDT, M. IN NEGRI, A. (2010): *Skupno. Onkraj privatnega in javnega*. Ljubljana, Časopis za kritiko znanosti, Študentska založba.
- HOLMES, B. (2005): Continental Drift: Activist Research, From Geopolitics to Geopoetics. *Ephemera, Theory and Politics in Organization* 5(X): 740–743.
- HOULDREN, N. IN TOUZA, S. (2011): Translator's Preface. V *19 e 20: Notes for a New Social Protagonism*, J. Blair, M. Kanuga in S. Shukaitis (ur.), 1–14. New York, Minor Compositions.
- IZHOD, DOKUMENTARNI FILM. (2013): Dostopno na: <http://www.youtube.com/watch?v=w9xxL0INAwY> (23. november 2013).
- KURNIK, A. (2009): *Aktivistična raziskava, biosindikalizem in subjektiviteta migrantskih delavcev*. Časopis za kritiko znanosti XXXVII (238): 53–65.
- MOLINA, M. M. DE. (2004a): *Common Notions, Part 1: Workers-Inquiry, Co-Research, Consciousness-Raising*. Transversal. Dostopno na: <http://eipcp.net/transversal/0406/malo/en/print> (6. november 2013).

- MOLINA, M. M. DE. (2004b): *Common Notions, Part 2: Institutional Analysis, Participatory Action-Research, Militant Research*. Transversal. Dostopno na: <http://eipcp.net/transversal/0707/malo/en/print> (6. november 2013).
- RAUNIG, G. (2010): *A Thousand Machines*. Los Angeles, Semiotext(e).
- REARDON, K., WELSH, J. KREISWIRTH, B. IN FORESTER, J. (1993): Participatory Action Research from the Inside: Community Development Practice in St. Louis. *American Sociologist* 24 (1): 69–91.
- TAMŠE, D. (2010): *Gilles Deleuze in koncept postajanja v mišljenju političnega aktivizma: diplomsko delo*. Ljubljana, FDV. Dostopno na: http://dk.fdv.uni-lj.si/diplomska_dela_1/pdfs/mb11_tamse-danijela.pdf (9. november 2013).
- TORET, J. IN SGUIGLIA, N. (2006): *Cartography and War Machines: Challenges and Experiences around Militant Research in Southern Europe*. Transversal. Dostopno na: <http://eipcp.net/transversal/0406/tsg/en> (23. november 2013)
- VIRNO, P. (2004): *A Grammar of the Multitude. For an Analysis of Contemporary Forms of Life*. Los Angeles, Semiotext(e).
- WRIGHT, S. (2002): *Storming Heaven: Class Composition and Struggle in Italian Autonomist Marxism*. London, Pluto Press.